

**Вовк М. В.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет психології, кандидат психологічних наук, асистент

## **СПЕЦИФІКА КРЕАТИВНОСТІ В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА**

*У статті розглядаються основні теоретико-методологічні позиції й результати професійного розвитку креативності як базового й професійно-важливого компонента професійного мислення психолога-практика, позначаються шляхи й технології становлення креативності професійного мислення в сучасних студентів-психологів*

**Ключові слова:** креативність, психолог-практик, продуктивність, професійне мислення, професійний розвиток, творча діяльність, творче мислення

*В статье рассматриваются основные теоретико-методологические позиции и результаты профессионального развития креативности как базовой и профессионально-важной компоненты профессионального мышления психолога-практика, обозначаются пути и технологии становления креативности профессионального мышления у современных студентов-психологов*

**Ключевые слова:** креативность, психолог-практик, производительность, профессиональное мышление, профессиональное развитие, творческая деятельность, творческое мышление

*The article considers some basic theoretical and methodological propositions and results of professional development of creativity as a basic and professionally important component of professional thinking of a practical psychologist; outlines ways and technologies of developing creativity of modern students-psychologists' professional thinking*

**Keywords:** creativity, practical psychologist, productivity, professional thinking, professional development, creative activity, creative thinking

**Актуальність дослідження.** У студентському віці закладаються основи професійного мислення, яке доцільно розглядати у категоріях психології професіоналізму та акмеології. Слід зазначити, що протягом останніх років у психології з'явилася низка робіт (О.С.Анісімов, О.А.Бодальов, Н.В.Вишнякова, А.О.Деркач, В.Г.Зазикін, Є.А.Клімов, Н.В.Кузьміна, А.К.Маркова, Л.М.Мітіна, Л.Е.Орбан-Лембрик, Є.І.Степанова та ін.), що присвячені проблемам професіоналізму, враховуючи те, що проблематиці різних видів професійного мислення також присвячена низка досліджень (М.К.Акімова, В.П. Андронов, Р.А.Берулава, Д.М.Завалішина, В.Т. Козлова, Ю.К.Корнілов, Т.В.Кудрявцев, Ю.М. Кулюткін, В.О.Моляко, Г.С.Тарасов та ін.).

Водночас, проблематика професійного мислення психолога-практика, особливостей його становлення в період набуття засад професіоналізму у ВНЗі, залишається ще вкрай недостатньо розробленою.

Психологічні проблеми розвитку та становлення професійного мислення як одного з провідних когнітивних процесів особистості протягом тривалого часу досить широко і поглиблено розглядалися та досліджувалися (Б.Г. Ананьєв, М.Я. Басов, П.П. Блонський, Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, Д.Б. Ельконін, Г.С.Костюк, О.М. Леонтьєв, А.Р.Лурія, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, О.В.Петровський, С.Л. Рубінштейн та ін.). Особливу увагу привертає мислення в контексті становлення професіоналізму, розвитку інтелектуальних та творчих здібностей майбутнього фахівця в системі сучасної вищої школи, що знаходиться

в стані переструктурування й виходу у європейський простір, у межі поширення вимог до рівня професіоналізму і творчого потенціалу мислення.

Враховуючи актуальність й перспективність означеної проблеми у створенні професійного потенціалу України, у підвищенні рівня професіоналізму в наданні психологічної допомоги в країні, а також недостатній стан розробки зазначеної проблеми, основна **мета статті** полягає в аналізі теоретико-методологічної сутності та провідних характеристик професійного мислення психолога-практика, зокрема, методологічного розгляду креативності як базової характеристики професійного мислення психолога у його фаховій специфіці, психолого-педагогічних умов становлення креативності професійного мислення в студентський період розвитку особистості майбутнього фахівця.

В останні роки проблематика розвитку мислення виходить за межі загальної й вікової психології та активно поширюється на різноманітні сфери професійної діяльності людини. У зв'язку з цим проблеми розвитку мислення стали активно розроблятися в психології професійного розвитку, професіоналізму та акмеології. У найбільш поширених концепціях професійного розвитку, психології професіоналізму та акмеології О.О. Бодальова, А.О.Деркача, Є.О.Клімова, Н.В. Кузьміної, О.К. Маркової, Л.М.Мітіної, О.О.Реана, В.Д. Шадрикова та ін. відмічається, що характеристики особистості суттєво впливають на процес і результат мислення, на ефективність професійної діяльності в процесі професіоналізації особистості. На думку багатьох дослідників, найбільш перспективним напрямом психологічного вивчення проблеми професіоналізму, є його розгляд у нерозривному зв'язку з розвитком суб'єкта праці й визначення показників та критеріїв професіоналізму. До психологічних показників професіоналізму можна віднести: високий рівень кваліфікації та професійної компетентності, високий рівень особистісних професійно-важливих якостей особистості фахівця, високий рівень мотивації досягнення, низький рівень залежності від зовнішніх чинників, високий рівень працездатності й мобілізованості тощо.

Креативність як здатність до конструктивного нестандартного мислення і поведінки, а також до усвідомлення та розвитку особистісного і професійного досвіду, вкрай необхідна фахівцю в галузі практичної психології як у професійному спілкуванні, так і у вирішенні професійно-психологічних завдань (наприклад, у створенні психотерапевтичного контакту, формулюванні професійних запитів, постановці психологічних діагнозів, прийнятті професійних рішень, прогнозуванні ефективності психокорекційних впливів тощо).

Професійна діяльність психолога значною мірою базується на знанні психологічної сутності процесів та явищ, широкій інтуїції, рефлексії особистісного життєвого досвіду, активному пошуку новаторських підходів й інноваційних технологій, пізнавальній та особистісній ініціативі, високо розвиненому інтелекті, а також – на креативному потенціалі особистості [1; 2; 3]. Концепція креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності набула популярності саме після появи і поширення праць Дж. Гілфорда, який вказав на принципову розбіжність між двома типами мисленнєвих операцій: конвергенцією та дивергенцією [4]. Необхідно відзначити, що в діяльності психолога-практика присутні обидва типи операцій, які виступають як властивості регулятивної культури та потенціалу професійного мислення. У цьому контексті креативність доцільно розглядати як

один з поширених (провідних, але не всеосяжних) показників творчого мислення, один із діючих та досить зручних у тестовому вимірюванні критеріїв рівня його розвитку.

У психологічному плані можна визначити ряд основних напрямів місця та прояву креативності в професійній діяльності та в професійному мисленні психолога-практика, а саме:

✓ ще більш показова роль креативності при формулюванні проблеми та професійного запиту для клієнтів, при утворенні професійних цілей та їх формулюванні і прогнозуванні можливостей здійснення, тобто їх реалізації й конструктивності у вирішенні проблеми клієнта.

✓ креативність має прояв у продуктивності та якості вирішення професійно-психологічних проблем (наприклад, у вирішенні конфліктів). Ключове вміння психолога – саме в оригінальності мислення, нетрадиційності та інноваційності погляду фахівця, у поєднанні оригінальності, конструктивності і реальності здійснення рішення, та, нарешті, в оригінальності і неповторності "конструктивного бачення" будь-якої, іноді навіть складної й (на перший погляд) безнадійної проблеми.

✓ особливу значущість креативність має в інноваційному контексті розв'язування професійно-психологічних завдань, а саме: у постановці професійних діагнозів, їх інтерпретацій, здійсненні збору матеріалу для постановки діагнозу, застосуванні професійних прийомів та психотехнологій психокорекції, їх оновленні та поєднанні, у здатності психолога до пошуку нових рішень, технологій, альтернатив, та, загалом, у наявності потреб у творчості та професійних інноваціях.

Креативність виступає одним із ключових чинників професійного розвитку мислення психолога-практика, є унікальним конституювальним утворенням на межі особистісної та інтелектуальної сфери особистості, що виступає водночас проявом і показником рівня творчого потенціалу особистості.

Визначено основні параметри креативності, що покладені в основу тестування дивергентної продуктивності професійного мислення психолога-практика. Практично усі параметри, на наш погляд, є актуальними і показовими в успішному вирішенні професійно-психологічних завдань, а саме: швидкість мислення; здатність до визначення та постановки проблем (чутливість до проблем); здатність до генерування значного числа ідей; гнучкість як здатність до продукування різноманітних ідей; оригінальність як здатність відповідати на подразники нестандартно; здатність вдосконалювати об'єкт, додаючи деталі; здатність вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу та синтезу.

Численні психологічні дослідження змінили первинні представлення про високий IQ як єдиний критерій видатних досягнень, зокрема і професійних, і продемонстрували важливу роль творчого потенціалу та особистісної сфери, інтересів та спеціальних здібностей суб'єкта, а також значну роль індивідуально-типологічних і генетичних передумов, оточення і научіння як умов розвитку обдарованості, в тому числі і професійної [6; 7; 8].

Професійне мислення завжди пов'язане з використанням як репродуктивних, так і продуктивних, творчих компонент, при цьому треба відзначити, що в залежності від специфіки професійної діяльності й класів завдань, ці співвідношення виглядають дещо по-різному. Однією з провідних

характеристик професійного мислення є творча здатність фахівця бачити процеси, явища, ідеї у розвитку, динаміці, яка є провідною характеристикою як творчого мислення, так і творчої особистості. Професійне мислення як вищий рівень фахового мислення, за визначенням багатьох фахівців, відноситься саме до творчого мислення.

Розгляд креативності як процесу та як професійно-важливої якості, надає можливість виявляти як здібності до творчості, так і умови, що полегшують та стимулюють цей процес і розвиток означеної властивості, а також дозволяють оцінювати результати продуктивності професійного мислення в контексті творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця.

У циклі досліджень креативності як однієї з провідних складових професійного мислення психолога-практика нами використовувались такі методики: тест "Незавершені фігури" з батареї фігурних тестів творчого мислення Е.П.Торранса, опитувальник креативного потенціалу і тест "Ваш творчий потенціал" в адаптації Г.С.Никифорова.

Результати тестів, що визначають рівень та особливості креативності у майбутніх психологів-практиків, аналізувалися та порівнювалися, по-перше, з результатами деяких шкал тесту інтелекту Р.Амтхауера, а, по-друге, з результатами наших спостережень за особливостями професійного мислення досліджуваних у процесі вирішення ними моделей типових професійно-психологічних завдань різного типу складності. Результати виконання творчих завдань за тестом "Незавершені фігури" з батареї фігурних тестів Е.П.Торранса оцінювалися за комплексом показників креативності, та визначалися як парціальні (окремі) або інтегральні (комплексні за умови представленості високого рівня усіх показників).

В експерименті брали участь 96 досліджуваних, серед яких 64 особи - студенти старших курсів, майбутні психологи різних років випуску та 32 досліджуваних - працюючих практичних психологів.

Стосовно показників креативності, – отримані в дослідженні результати показали, що у студентів-майбутніх психологів-практиків у порівнянні з контрольною групою, дещо по-різному виглядають особливості показників креативності. За результатами теста, порівняно більш високий рівень креативності за деякими показниками в групах студентів, ніж в контрольній групі. Так, високий рівень показника "швидкість" (61% та 70% – у студентів та 56% – а контрольній групі) суттєво відрізняється від низького рівня показника (16% та 11% – у студентів та 15% – в контрольній групі). Водночас, дещо інший вигляд має ситуація за рівнями показників "гнучкість", "оригінальність", "розробленість", де спостерігається більша представленість низького рівня показника креативності. Причому означена тенденція відзначається практично по всіх групах досліджуваних.

В цілому, особливостями креативності у досліджуваних студентів та працюючих практичних психологів є досить висока розвинутість окремих або парціальних її показників (наприклад, швидкість), при неповноті та недостатньо високому рівні прояву інших показників (гнучкість, оригінальність та розробленість).

Узагальнюючий аналіз представленості рівнів і динаміки професійного розвитку мислення досліджуваних за результатами вирішення фахових завдань,

з результатами за тестом креативності П.Торранса показав, що у досліджуваних з високим рівнем показників креативності спостерігається і високий рівень продуктивності й професійного розвитку мислення. Високі рівні показників креативності тісно пов'язані з підвищенням рівня професійного розвитку мислення та його саморегуляції, а саме, виступають ознакою переходу досліджуваного на різні рівні творчо-актуалізаційної стадії професійного розвитку [6].

Досить неоднозначними виглядають результати визначення творчого потенціалу в різних групах досліджуваних студентів, наприклад, середні - в одній групі, або ж низькі показники в іншій групі, у порівнянні, скажімо, із показниками креативності в контрольній групі.

За тестом творчого потенціалу особистості, виявилось, що у досліджуваних – майбутніх психологів-практиків (як і у представників контрольної групи) має місце середній та низький рівень творчого потенціалу. При цьому потрібно відзначити, що спостерігається суттєва відмінність рівня творчого потенціалу в різних групах студентів: в групі студентів V курсу рівень творчого потенціалу вище на 6 % у порівнянні з групою студентів III курсу; рівень творчого потенціалу студентів останнього курсу на 2 % вищий, ніж у контрольній групі.

Отримані нами результати, узагальнюючий та кореляційний їх аналіз у контексті оцінки рівня продуктивності професійного мислення та його саморегуляції (за результативними показниками) дозволили виявити пряму залежність рівня продуктивності професійного мислення від рівня творчого потенціалу особистості та окремих (парціальних) показників креативності ( $K=0,57$ , за рівнем значущості за критерієм Стюдента  $p = 0,05$ ).

Таким чином, дійсно існує пряма залежність між рівнем продуктивності й ґенези професійного мислення та рівнем творчого потенціалу особистості. Однак, наші результати показали, що ця залежність не є визначальною. Виявилось, що креативність як один із системних показників творчого мислення, може бути як продуктивною, так і непродуктивною. Тобто сама по собі креативність не означає обов'язково продуктивність професійного мислення. Крім того, визначилося, що надто висока креативність може навіть знижувати процеси професійного мислення та його саморегуляції за рахунок зосередженості на розробленості та деталізованості рішень, пошуку тільки оригінальних цілей, що ставляться або ж альтернатив рішень, що приймаються. Виявлено, що ці студенти, які мають середній рівень креативності практично за усіма показниками, відзначаються значно більш високими характеристиками продуктивності професійного мислення та його саморегуляції, при тому що стадія та рівень професійного розвитку зростають.

Достатньо неоднозначними виглядають результати аналізу продуктивності за окремими (парціальними) або ж за інтегративними (комплексними) показниками креативності. Найвища продуктивність має місце в умовах інтегральної креативності. В той же час продуктивність професійного мислення в умовах високого рівня розвитку окремих показників креативності визначається досить високою варіативністю.

Різноманітність показників креативності за тестом П.Торранса та їх порівняння з тестом творчого потенціалу, показали, що зміст показників

креативності не завжди може бути аналогічним за різними тестовими методиками.

Досить цікавим, на наш погляд, видається проведення порівняльного якісного та кореляційного аналізу з результатами тестів інтелекту у досліджуваних групах, зокрема за тестом Р.Амтхауера.

Ми не ставили собі за мету досліджувати вплив особливостей інтелекту та інтелектуального потенціалу особистості на рівень професійного розвитку та продуктивності професійного мислення майбутнього психолога-практика. Але достовірне дослідження саме дивергентного мислення або креативності неможливо без порівняння з можливостями та потенціалом конвергентного мислення, яке відносять до рівня IQ. При цьому ми вважали за необхідне подивитися, перш за все, на якому саме інтелектуальному фоні представлений рівень креативного потенціалу досліджуваних, та визначити, чи впливає він на рівень інтелекту майбутнього фахівця.

Не викликає сумнівів, що інтелект і його рівень займають суттєве місце в такій проблемно насиченій та складній професійній діяльності як діяльність психолога-практика. Безсумнівним є і те, що рівень інтелектуального розвитку студента обумовлює глобальну здатність особистості доцільно діяти, розумно мислити та ефективно реагувати на оточення і рівень його складності. Однак дослідження, які визначали б особливості інтелекту психолога-практика та його впливу на професійне мислення та його саморегуляцію в процесі вирішення фахових завдань, практично відсутні.

Деякі автори вважають, що єдиного та загальноприйнятого визначення інтелекту не існує і до сьогоднішнього часу [6]. При цьому, узагальнюючи основні тенденції щодо визначення інтелекту в психологічній літературі, можливо відзначити такі: інтелект – це узагальнена здатність до навчання; інтелект – це здатність до абстрактного мислення; інтелект – це те, що забезпечує ефективність до адаптації, поведінки у складному середовищі, тобто здатність до адаптації; інтелект – це те, що вимірюється тестами інтелекту.

За тест, що дозволяє в комплексі вимірювати інтелект і інтелектуальні здібності, нами був обраний тест Р.Амтхауера, який був запропонований автором ще у 1953 році, і з того часу являється одним з найпоширеніших тестів вимірювання рівня й структури інтелекту для різних вікових груп. Тест Р. Амтхауера був визначально орієнтований розробником на використання для цілей консультування та профвідбору, і тому, на наш погляд, якнайкраще підходить для цілей нашого дослідження. Необхідно відзначити, що інтелект розумівся автором тесту як структурована цілісність психічних здібностей, що має прояв в різних формах діяльності, за рахунок яких людина стає здатною діяти як активний суб'єкт в оточуючому середовищі [9].

За допомогою тесту визначаються такі складники інтелекту: вербальний інтелект (найбільш важливі – індуктивне мислення, абстрактне мислення, комбінативне мислення, формування суджень); математичний інтелект; просторові уявлення; здатність зосередження уваги і збереження в пам'яті засвоєного матеріалу. Для виявлення вищевказаних аспектів інтелекту були утворені дев'ять субтестів: на загальну освіченість; на визначення загальних рис; на встановлення подібності, аналогій; на класифікацію (двом поняттям необхідно знайти загальну категорію); на підрахунок; на знаходження числових

закономірностей; на змогу мисленнєво оперувати зображеннями фігур; завдання з кубиками; на здатність зосереджувати увагу та зберегти в пам'яті засвоєне.

Кореляційний аналіз загальних результатів тесту інтелекту та результатів рівня креативності у досліджуваних студентів показав незначну позитивну кореляцію ( $K = 0,018$  при рівні значущості за критерієм Стюдента  $p = 0,05$ ), яка не поширює та не поглиблює наших уявлень щодо взаємозв'язку й "інтелектуального" походження креативності як чинника продуктивності та рівня професійного розвитку мислення студента. При цьому, психологічний аналіз продуктивності та рівня розвитку професійного мислення з окремими показниками креативності за тестом П. Торранса, суттєво помітний (це стосується насамперед показників гнучкості та побіжності).

Порівняння отриманих результатів із стандартизованими шкалами, дозволяє відзначити, що загальна картина результатів за тестом Р.Амтхауера вказує на те, що, по-перше, показники інтелекту в цілому досить високі загалом по всіх групах, а, по-друге, що вони практично ідентичні (з незначною розбіжністю) з показниками інтелекту у контрольній групі. Більш того, спостерігається підвищення рівня інтелекту в досліджуваній групі студентів V-го курсу у порівнянні з групою студентів III-го курсу, що може вказувати і на відмінності групи, і на зростання рівня інтелектуального розвитку у процесі навчання.

Таким чином, креативність виступає суттєвим чинником професійного розвитку та продуктивності професійного мислення, однак цей феномен знаходиться не у прямій залежності від інтелектуального фону та інтелектуальних передумов розвитку особистості, а, в більшій мірі – як конституювальне утворення на межі особистісної та мисленнєвої сфери, що може, в залежності від особливостей взаємовпливу і взаємозв'язків із іншими чинниками, сприяти продуктивності вирішення фахових завдань та професійному розвитку мислення студентів.

**Висновки.** Таким чином, креативність визначається нами не стільки як дивергентне мислення, скільки як базова та інтегральна характеристика творчого потенціалу особистості, а також як специфічне конституювальне утворення на межі особистісної та інтелектуальної сфери суб'єкта, що суттєво впливає на продуктивність й рівень професійного розвитку професійного мислення майбутніх психологів. Конвергентне мислення (IQ) або традиційно визначальний рівень розвитку інтелекту порівняно в меншій мірі виступає чинником продуктивності та рівня розвитку професійного мислення майбутніх психологів-практиків, а крім того, корелює (але не в значній мірі) з рівнем креативності та рівнем творчого потенціалу особистості. Показники продуктивності професійного мислення при вирішенні фахових завдань потребують використання спеціальних тестових процедур вимірювання не стільки розвитку інтелекту взагалі, скільки розвитку практичного інтелекту або ж рівня розвитку специфічно-інтелектуальних професійно-важливих практичних умінь і навичок вирішення фахових завдань психологічної практики.

#### **Література.**

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии /Альфред Адлер – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002 –214 с.

2. Бондар Н. Є. Формування особистісної репрезентації життєвого шляху в юнацькому віці: Дис. ...канд.психол.наук: 19.00.07. – К., 1998. – 207 с.
3. Вовк М.В. Психологічні особливості юнацького віку та форми прояву переживань критичних ситуацій у студентський період розвитку // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. - № 17(41). – Част. I. – С. 151 – 155.
4. Вовк М.В. Переживання критичних ситуацій в юнацькому віці як форма соціалізації і ресоціалізації особистості // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т. IX. - Част. 1. - К.: Міленіум, 2007.- С. 81 – 86.
5. Сапогова Е.Е. Профессиональная ментальность психолога: постановка проблемы / Е.Е. Сапогова // Развивающаяся психология-основа гуманизации образования. – М. : Российское психологическое общество, 1998. – С. 206-207.
6. Guiford J. P. The nature of human intelligence. - New-York: Mc-Gaw Hill, 1967. - 156 p.
7. Пов'якель Н.І. Психоконсультативний запит: механізми утворення та передумови становлення професійного змісту / Н.І. Пов'якель // Практична психологія в контексті культур: Збірник наукових праць / Відп. ред. З.Г.Кісарчук. – К. : Ніка-Центр, 1998. – С.109-118.
8. Пов'якель Н.І. Професіогенез мислення психолога-практика в системі вищої школи: монографія / Н.І. Пов'якель. – [вид. 2, випр. і доп.]. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – 298 с.
9. Дружинин В.Н. Экспериментальное исследование формирующего влияния среды на креативность / В.Н. Дружинин, Н.В. Хазратова // Психологический журнал, 1994. – Т.15. – № 4. – С. 83-93.
10. Моляко В.А. Психология творческой деятельности / В.А. Моляко. – К. : Знание, 1978. – 47 с.

УДК 159.9

### **Заболотна В.О.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет психології, кандидат філософських наук, викладач

## **ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ДОВІРИ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЦІННОСТЕЙ В БІЗНЕС ОРГАНІЗАЦІЯХ**

*В статті розглядається сучасний стан дослідження в соціальних науках такої ціннісної категорії як довіра, який створює можливість не тільки теоретичного, а й практичного посилення ціннісно-орієнтаційних компетенцій співробітників бізнес організацій. Автор аргументовано доводить, що довіра стає критично важливою для успіху в соціальних видах взаємодії, досягнення високої якості відносин, прискорення прийняття правильних стратегічних рішень*

**Ключові слова:** абстрактні цінності, інструментальні цінності, довіра, компетенції, етика бізнесу

*В статье рассматривается нынешняя ситуация в исследованиях в социальных науках такой ценностной категории как доверие, которая создает возможность не только*